

Nederlanden. Het lijkt mij iets te simplistisch gesteld. De Habsburgse familie-verdragen en de Nederlandse Opstand — die zoals bekend niet tegen het Rijk was gericht — lijken echter toch ook iets te maken te hebben met het feit dat zowel de Republiek als de Spaanse Nederlanden meer en meer buiten het gezichtsveld van keizer en Rijk kwamen te liggen.

Het vernieuwende van Arndts werk schuilt mijns inziens vooral in zijn behandeling van het tweede en derde thema. Zijn schildering van de politiek van de Westfaalse *Kreits*, tegen wil en dank betrokken bij de Opstand en om beurten met de rebellen of met de Spanjaarden in conflict, drukt de lezer met de neus op het feit wat de Opstand en de wording van de Republiek voor de naaste burenen betekenden: gewoonlijk niets goeds. De repercussies van de militaire en politieke ontwikkelingen in de Nederlanden waren decennialang zeer voelbaar en besloegen bovendien een heel scala: van troepenwervingen door alle betrokken partijen en vergeefse diplomatieke machinaties van de *Kreits* tot dramatische gebeurtenissen als de Gulik-Kleefse successiestrijd na 1609. Niet minder belangwekkend is Arndts zorgvuldige reconstructie van de vele en veelsoortige contacten tussen de Nederlandse opstandelingen en protestantse machten in het Rijk. In navolging van andere historici gebruikt Arndt het begrip 'internationaal calvinistisch netwerk' om veel van die contacten in een verband te kunnen plaatsen. Ook de banden van Duitse protestanten met de jonge Leidse universiteit behandelt hij onder die noemer. Het valt op dat het 'netwerk' toch wel heel los was, met veel wisselingen in de deelnemers en ook in intensiteit van de contacten. De betrekkingen tussen Duitse protestanten en Nederlandse rebellen lijken toch vooral bepaald te zijn geweest door de politieke en militaire noden van het ogenblik, alle retoriek over het gedeelde geloof ten spijt.

Uit het gedetailleerde overzicht van de Duitse publicistiek over Nederlandse zaken dat Arndt in het laatste gedeelte van zijn boek geeft, blijkt volgens hem dat de anti-Spaanse pamfletten in hoge mate hebben bijgedragen aan de neutrale houding die het Rijk tegenover de Opstand bleef innemen. Pro-Spaanse pamfletten zijn trouwens weinig te vinden. Hij ziet dus een zeer directe band tussen publicistiek en politieke ontwikkelingen. Sturen de pamfletten de politiek of andersom? Of is er een wat onduidelijke wisselwerking? Men kan zich natuurlijk afvragen wat nu de kip of het ei was: een neiging van het Rijk zich zoveel mogelijk buiten conflicten elders te houden, of een anti-Spaanse houding *per se*. De vragen die Arndt hier en elders stelt, zijn belangwekkend, het door hem (veelal voor het eerst) voorgestelde bronnenmateriaal ook, zijn stellige antwoorden zijn echter mijns inziens niet altijd overtuigend.

Wie zich in de toekomst met Nederlands-Duitse onderwerpen uit de zestiende en zeventiende eeuw wil bezighouden, moet eerst naar het boek van Arndt grijpen. Er staat heel veel in, zijn zorgvuldig en diepgaand onderzoek brengt vele verrassingen, al is zijn manier van schrijven (het boek is een bewerkt 'Habilitationsschrift') hier en daar wat te uitvoerig om niet te zeggen langdradig. Een kniesoor echter die daar op let.

M. E. H. N. Mout

M. van der Hoeven, ed., *Exercise of arms. Warfare in the Netherlands, 1568-1648* (History of warfare I; Leiden, New York, Keulen: Brill, 1997, xi + 235 biz., f169,50, ISBN 90 04 10727 4).

In 1997 ging uitgeverij Brill van start met een aan de militaire geschiedenis gewijde reeks. Als eerste verscheen hierin een bundel waarin het tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog centraal staat. In de bijdragen wordt voor het merendeel telkens één specifiek thema uit deze periode belicht. Van meer algemene strekking is een eerder in het Nederlands gepubliceerd artikel,

waarin J. A. de Moor een aandeel levert in het historisch debat over de vraag of er in de zestien- en zeventiende eeuw al dan niet sprake was van een militaire revolutie.

Een van de argumenten die de aanhangers van de theorie van de militaire revolutie hanteren, is de introductie van de nieuwe infanterietactiek die Willem Lodewijk van Nassau had uitgedacht en die hij samen met prins Maurits bij het Staatse leger invoerde. Die nieuwe tactiek komt ook aan de orde in de bijdrage van H. L. Zwitzer, die onder andere de aard van de strijd te land analyseert. De hier ontstane ideeën werden door anderen overgenomen en verder ontwikkeld. In de Nederlanden werd de oorlog echter zelden op het slagveld uitgevochten, maar juist rond de vestingen. Zoals bekend, bereikte door toedoen van Maurits de belegeringsoorlog, met alles wat daaraan vastzat, een grote perfectie. Hoe zo'n belegering in de praktijk verliep en wat daar allemaal aan voorafging, staat helder beschreven in het artikel van O. van Nimwegen.

Zoals gezegd, is het aantal veldslagen in de Tachtigjarige Oorlog sterk beperkt gebleven. Toch wordt in het boek aan deze exponent terecht extra aandacht besteed. Uit de beschrijving van L. L. Doedens van de slag bij Heiligerlee en de aanloop hiertoe komt naar voren dat de strijd tegen Spanje in de beginfase de kenmerken van een guerrilla-oorlog vertoonde. Ten tijde van de door J. P. Puype geanalyseerde slag bij Nieuwpoort waren de krachtsverhoudingen inmiddels grondig gewijzigd. Omdat de Staatse overwinning aldaar mede was toe te schrijven aan de hervormingen van Willem Lodewijk en Maurits, gaat Puype in de aanloop tot het te behandelen onderwerp nader op deze hervormingen in. Sommige passages in deze inleiding, met name die over de wapens en de wapenrusting, komen echter nogal detaillistisch over. Uit het relaas van de veldtocht van 1600 blijkt dat aan Staatse kant de professionaliteit nog veel te wensen overliet. De gunstige afloop van deze operatie hing dan ook mede af van het krijgsmansgeluk.

De strijd ter zee komt ter sprake in de bijdragen van I. J. van Loo en A. P. van Vliet, die ingaan op respectievelijk de kaapvaart en de Staatse marine. Zoals bekend, vormde de eerste bij uitstek het instrument in de economische oorlogvoering. Dat ging in zekere zin ook op voor de zeemacht, omdat deze veel aandacht moest besteden aan de blokkade van de Vlaamse kust, welke mede tot doel had de vijandelijke zeehandel stil te leggen. Het thema economie komt uiteraard expliciet aan de orde in het reeds in 1993 in het Nederlands verschenen artikel van H. Ph. Vogel over de wapenproductie en de wapenexport. Dit is tevens een van de bijdragen waarin de civiele component van de oorlog centraal staat. Dat is ook het geval met de uiteenzetting van M. A. G. de Jong, die de organisatie van de staatsfinanciën belicht en antwoord geeft op de vraag hoe deze de operaties van het leger in de jaren 1585-1609 ondersteunden. Dit gebeurt aan de hand van de situatie in Zeeland, waar voor deze periode uitgebreid bronnenmateriaal voorhanden is. Het boek besluit met een *casestudy* van F. P. Wagenaar over de Haagse waardgelders.

De bijdragen zijn over het algemeen helder geschreven en bieden veel informatie. Daarnaast geven de meeste artikelen een actuele visie op het behandelde onderwerp. Op de bundel als geheel valt echter nog wel wat af te dingen. Zo worden in de inleidende paragrafen van de artikelen vaak dezelfde onderwerpen uitgelegd. De bijdragen zijn op dit punt dus slecht op elkaar afgestemd. Minder gelukkig is ook dat in het inleidende gedeelte van de beschouwing over Nieuwpoort verschillende foutieve gegevens voorkomen en dat de Unie van Utrecht verkeerd wordt geduid. Helaas is er ook niet altijd sprake van uniformiteit in terminologie, wat buitenlandse lezers gemakkelijk in verwarring kan brengen. Het gaat hierbij met name om de vertaling van de termen waarmee de staatsinstellingen in de Republiek worden aangeduid. Deze buitenlanders zouden ook gebaat geweest zijn bij een kaart van Nederland met de plaatsen die in de tekst worden genoemd, maar een dergelijke kaart ontbreekt helaas. Verder zijn er in het boek geen biografische gegevens van de auteurs opgenomen, waardoor zij bij de lezer geen

nadere introductie krijgen. Ondanks deze punten van kritiek mag *Exercise of arms* een waardevol boek worden genoemd, niet alleen voor het buitenlandse lezerspubliek, maar zeker ook voor de geïnteresseerden in het Nederlandse taalgebied.

J. P. C. M. van Hoof

H. van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Amsterdam: Bert Bakker, 1999, 344 blz., f59,90, ISBN 90 351 2018 3 (gebonden), f 45,-, ISBN 90 351 2050 7 (paperback)).

In het voorjaar van 1575 viel een deel van het Spaanse leger het Noorderkwartier binnen, met het doel de tactiek van de verschroeiende aarde toe te passen. Door de geografische omstandigheden en de verdedigingsmaatregelen zag Hierges zich echter al snel gedwongen rechtsomkeert te maken. De kortstondige invasie leidde tot paniek; de wilde geruchten van verraad deden de ronde. Sonoy riep daarom een onderzoekscommissie in het leven. Deze bestond uit de schouten van Alkmaar en Hoorn en de baljuws van twee plattelandsdistricten; allen waren representanten van het centraal gezag die hun lot onverbreekelijk met de Opstand hadden verbonden. Het gezelschap trad met grote voortvarendheid op, pakte 23 vreemde landlopers en vagebonden op, dwong hen via langdurige pijniging tot bekentenis en liet de meesten op afschrikwekkende wijze ter dood brengen. Allen betuigden op het schavot hun onschuld. De lastgevers zouden volgens afgeperste bekentenissen enige katholieke boeren zijn. Deze werden zolang op beestachtige wijze gemarteld tot zij een aantal gegoede katholieke stedelingen, met name glippers, als aanstichters van het vermeend verraad aanwezen. Daartoe behoorde ook de Hoornse advocaat Jan Jeroensz., die in december 1574 uit Amsterdamse ballingschap naar huis was teruggekeerd. Ondanks het *ius de non evocando* werd hij door de onderzoekscommissie gearresteerd en op het kasteel te Schagen een aantal malen gruwelijk gepijnigd. Toch wist hij de dans te ontspringen, waarbij zijn moedig optreden, de steun van verwanten en vrienden, de bijstand van de Hoornse burgemeesters en de tussenkomst van Willem van Oranje aanzienlijk gewicht in de schaal legden. Na de Pacificatie van Gent sprak het Hof van Holland hem vrij en daagde het Sonoy en de onderzoekscommissie voor het gerecht. De auteur beschouwt de wonderbaarlijke afloop als een overwinning voor het recht.

Het onderwerp wordt in een breed kader geplaatst. De auteur besteedt ruim aandacht aan de ontoegankelijkheid en vrijheidszin van het Noorderkwartier, de dagelijkse strijd om het bestaan, de weerstand tegen de centralisatiepolitiek en kettervervolgning en de rol van de politieke en religieuze middengroepen. Vooral benadrukt hij het burgeroorlogkarakter van de Opstand. Het gros van de bevolking zag deze niet als een strijd voor politieke en religieuze vrijheid maar als een strijd voor naakte overleving. Dagelijks had men te maken met moordpartijen, verwoestingen, plunderingen, verkrachtingen, inkwartieringen, schattingen, chantagepraktijken, verplichte graafwerkzaamheden, bewakingsdiensten, prijsstijgingen, voedseltekorten, epidemische ziekten, werkgelegenheidsproblemen, vernederingen, vluchtelingenstromen en overstromingen. Zowel de overheid als de bevolking leefde door de druk van buiten en van binnen onder hoogspanning. Het Hollands en Zeeuws schouwtoneel in de jaren 1572-1576 is overigens niet representatief voor de Opstand als geheel; de auteur had dit meer mogen beklemtonen.

Het boek is in veel opzichten een juweel. De stijl is briljant; men leest de studie in één adem uit. De aanpak is ingenieus; algemene en bijzondere informatie en analytische en verhalende geschiedschrijving zijn organisch met elkaar verweven. Het onderzoek is uitputtend; de archieven hebben een verbluffend aantal aanvullingen op het onwaardeerbare werk van Pieter Bor